

<http://dx.doi.org/10.18778/7969-262-0.02>

Andrzej KOWALCZYK

Uniwersytet Warszawski

PRZESZŁOŚĆ, TERAŹNIEJSZOŚĆ I PRZYSZŁOŚĆ BADAŃ GEOGRAFICZNYCH NAD TURYSTYKĄ. OSOBISTE REFLEKSJE METODOLOGICZNO-METODYCZNE DOTYCZĄCE BADAŃ PROWADZONYCH W POLSCE

1. Wprowadzenie

Jak napisali J. WARSZYŃSKA i A. JACKOWSKI (1978, s. 74): „Geografowie interesowali się od dawna różnorodną problematyką turystyki, jednak bardziej wnikliwe badania w tej dziedzinie notuje się dopiero od XIX w., zwłaszcza od jego drugiej połowy”. Stwierdzenie to dotyczy również geografii polskiej, gdyż przyjmuje się, że pierwsze badania geograficzne (czy raczej krajoznawcze, z perspektywy geografii turystyki w jej dzisiejszym znaczeniu) w zakresie turystyki prowadzili S. Staszic, W. Pol, L. Zejszner, T. Żebrowski, J. Dietl oraz ks. E. A. Janota (WARSZYŃSKA, JACKOWSKI 1978, s. 76–77).

Należy jednak przyjąć, że w sensie badań *stricte* naukowych pierwsze badania geograficzne w zakresie zjawisk określanych jako „turystyka” zaczęły być prowadzone w Polsce dopiero w latach 30. XX w. z inicjatywy S. Leszczyckiego. Dlatego też w niniejszym opracowaniu podjęto próbę omówienia i oceny zmian, jakie miały miejsce w polskiej geografii turystyki od tego właśnie okresu do czasów współczesnych. Ponieważ w celu pełnego zaprezentowania tak szeroko zarysowanego tematu należałoby napisać obszerną książkę, w niniejszym tekście ograniczono się do przedstawienia jedynie

kilku kwestii, które uznano za najważniejsze. W tym miejscu konieczne jest podanie dwóch istotnych zastrzeżeń. Wybór publikacji, o których w dalszej części pracy jest mowa, jest z oczywistych względów subiektywny i wielu ważnych dla polskiej geografii turystyki badaczy zostało pominiętych. Ponadto jedynie w niewielkim stopniu została poruszona kwestia kierunków badawczych, jakie można wyróżnić w polskiej geografii turystyki. Uczyniono tak m.in. z powodu szerokiego omówienia tych zagadnień w pracach A. JAKOWSKIEGO (1974, 2010), S. LISZEWSKIEGO (1987) czy E. DZIEGIEĆ i S. LISZEWSKIEGO (2002).

2. Badania geograficzne prowadzone w Polsce nad turystyką w przeszłości

Jak już wspomniano, za „ojca” współczesnej polskiej geografii turystyki, czy też geografii turystycznej, przyjęło się uważać S. Leszczyckiego. Według S. LESZCZYCKIEGO (1932, s. 33) „geografia turystyczna” miała na celu „naukowe określenie walorów turystycznych krajobrazu, zbadanie możliwości ruchu turystycznego z zachowaniem istotnych cech pierwotnych krajobrazu, a zarazem ustalenie racjonalnego wykorzystania ekonomicznego tego ruchu”. Poddając szczegółowej analizie przytoczoną definicję należy stwierdzić, że dwa zawarte w niej wątki są nie tylko ważne, ale także ciągle aktualne. Pierwszy z nich dotyczy wzajemnych relacji między środowiskiem (nazywanym przez S. Leszczyckiego „krajobrazem”) a turystyką, zaś drugi dotyczy ekonomicznych następstw turystyki. Można więc przyjąć, że S. Leszczycki uważał, że celem „geografii turystycznej” jest badanie uwarunkowań turystyki, jak również jej następstw dla krajobrazu i gospodarki odwiedzanych przez turystów miejsc. Ten punkt widzenia był zbieżny z poglądami na istotę geograficznych badań zjawisk turystycznych, jakie w tym czasie występowały w geografii francuskiej, amerykańskiej czy niemieckiej. Tym samym należy przyjąć, iż w latach 30. XX w. polska geografia turystyki (czy też geografia turystyczna) mieściła się w głównym nurcie badań geograficznych nad turystyką, jakie były prowadzone w czołowych ośrodkach geograficznych na świecie. Szerokie ujęcie przez S. Leszczyckiego istoty zagadnień związanych z turystyką można także dostrzec w jego definicji pojęcia „turystyka”. Jego zdaniem jest to „całokształt zagadnień teoretycznych, gospo-

darczych, kulturalnych, geograficznych, prawnych itp. związanych z ruchem uzdrowiskowo-turystycznym” (LESZCZYCKI 1937, s. 84). Porównując zakres pojęciowy terminów „geografia turystyczna” i „turyzm” można zauważyć pewną zbieżność, ale i istotną różnicę. Otóż w pojęciu „turyzm” autor pomija kwestie przyrodnicze, co trudno zrozumieć, gdyż w tym okresie S. Leszczycki uczestniczył w przygotowywaniu planów regionalnych dla różnych części Karpat, postulując m.in. ochronę zasobów przyrodniczych. Na marginesie artykułu z 1937 r. należy jeszcze odnotować fakt, iż wśród 44 cytowanych przez S. Leszczyckiego publikacji, aż 23 były w języku niemieckim, po sześć w językach francuskim (w tym dwa autorstwa S. Leszczyckiego) i polskim oraz jedynie cztery w języku angielskim (ponadto dwa w języku włoskim oraz po jednym w językach czeskim, hiszpańskim i szwedzkim). Powyższa uwaga została przedstawiona nieprzypadkowo – dla polskiej geografii (nie tylko geografii turystyki) w okresie 1918–1939 r. charakterystyczne było czerpanie wzorców z geografii w krajach niemieckojęzycznych oraz we Francji, a w znacznie mniejszym stopniu z dorobku geografów brytyjskich czy amerykańskich¹.

Oceniając dorobek geografii turystyki w Polsce w okresie międzywojennym należy stwierdzić, iż jej zakres badań i stosowane podejścia badawcze oraz metody badań nie odbiegały poziomem od podobnych badań prowadzonych we Francji, Niemczech, Austrii, Włoszech, Wielkiej Brytanii czy w Stanach Zjednoczonych. Istotną jednak różnicą było jednak to, iż w Polsce od strony naukowej turystyką w ujęciu geograficznym zajmowało się bardzo wąskie grono osób (pomijając krajoznawców), skupionych wokół S. Leszczyckiego, przy działającym w latach 1936–1939 Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nawet oceniając dorobek Studium Turyzmu UJ z dzisiejszej perspektywy trzeba stwierdzić, że powstałe wówczas publikacje oraz prace nieopublikowane (plany, ekspertyzy) reprezentują bardzo wysoki poziom merytoryczny. Wśród stosowanych w nich metod badawczych znalazła się m.in. metoda bonitacji punktowej, która również współcześnie jest traktowana jako jedna z podstawowych klasyfikacji walorów turystycznych (JACKOWSKI, SOŁJAN 2011, s. 44).

---

¹ Oczywiście wynikało to nie tylko z bardzo silnej pozycji geografii niemieckiej i francuskiej (w zakresie badań nad turystyką znacznie silniejszej niż geografii w krajach anglosaskich), ale z częstszej znajomości w Polsce międzywojennej języków niemieckiego i francuskiego, niż języka angielskiego.

Lata II wojny światowej i okres tużpowojenny przyniosły nie tylko wstrzymanie badań geograficznych w zakresie turystyki, ale wręcz ich cofnięcie się do stanu sprzed lat 30. Chociaż S. Leszczycki stał się w latach 50. XX w. czołowym polskim geografem (stając na czele Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN), to jednak w jego dorobku z tego okresu nie ma publikacji związanych bezpośrednio z turystyką. Jak słusznie piszą E. DZIEGIEĆ i S. LISZEWSKI (2002, s. 36) opisując sytuację, jaka miała miejsce w okresie po II wojnie światowej: „Geografowie nie podjęli w tym okresie zbyt wielu nowych problemów badawczych, skupiając się głównie wokół wcześniej uprawianej problematyki (JACKOWSKI 1974). Charakterystyczne, że w latach 1945–1970 brak w polskiej geografii turystyki prac o charakterze metodologicznym, pojawiły się natomiast studia metodyczne omawiające zwłaszcza metody określania walorów i atrakcyjności środowiska przyrodniczego dla potrzeb turystyki i wypoczynku”. W dalszej części przytoczonego artykułu E. Dziegieć i S. Liszewski wymieniają O. Rogalewskiego, A. Bajcara oraz M.I. Mileską, dlatego też autor prezentowanego tekstu uznał za słuszne nieco więcej uwagi poświęcić właśnie M.I. Mileskiej, gdyż jest ona często cytowana, a chyba niezbyt dobrze znana².

M.I. Mileska ukończyła na początku lat 30. XX w. studia geograficzne na Uniwersytecie Jagiellońskim, a tuż przed II wojną światową znalazła się w Warszawie. Po wojnie i po podjęciu pracy w Uniwersytecie Warszawskim M.I. Mileska była w 1947 r. jednocześnie słuchaczką Studium Planowania Przestrzennego na Politechnice Warszawskiej, gdzie zetknęła się z czołowymi wówczas polskimi urbanistami, uzyskując w ten sposób wiedzę w zakresie planowania przestrzennego. W następnych latach opublikowała kilka opracowań dotyczących turystyki, a w 1951 r., będąc nadal pracownikiem Katedry Geografii Ekonomicznej UW, została kierownikiem Pracowni Geografii Turystyki, której głównym zadaniem było opracowanie *Słownika geografii turystycznej Polski*. Po jego ukończeniu podjęła badania w zakresie regionalizacji turystycznej Polski, co związane było z przygotowaniem przez nią rozprawy doktorskiej. Publiczna obrona rozprawy zatytułowanej *Regiony wypoczynkowo-turystyczne Polski* miała miejsce w 1962 r. przed Radą Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UW, a w 1963 r. została ona opublikowana pod tytułem *Regiony turystyczne Polski. Stan obecny i potencjalne warunki rozwoju*.

---

² Wszystkie informacje dotyczące życia i dorobku naukowego M.I. Mileskiej pochodzą z jej notatek, korespondencji z innymi osobami i sprawozdań, które w 2013 r. znajdowały się w archiwum Biblioteki i Wydawnictw Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego.

W tym miejscu warto nieco więcej uwagi poświęcić założeniom metodologicznym i rozwiązaniom metodycznym zaprezentowanym w publikacji *Regiony turystyczne Polski. Stan obecny i potencjalne warunki rozwoju* (MILESKA 1963). Jak podaje we wstępie autorka: „Geografia turystyki jest jednym z działów geografii stosowanej. Opracowania z zakresu geografii turystyki mogą być przydatne w przestrzennym zagospodarowaniu kraju. Geografia turystyki bada możliwości i prawidłowości kierunków rozwoju ruchu turystycznego oraz zagospodarowania kraju dla potrzeb tego ruchu, w oparciu o znajomość naturalnych warunków środowiska geograficznego w konkretnych jednostkach przestrzennych. Inaczej mówiąc – geografia turystyki zajmuje się badaniem stosunków między przyrodniczymi zasobami środowiska geograficznego ujętego w jednostki o określonym typie krajobrazu naturalnego (w kompleksy przestrzenne) a aktualnym stanem i dalszymi możliwościami wykorzystania tych zasobów przez historycznie określone społeczeństwo.” (MILESKA 1963, s. 8). Definicja ta jest bliska rozumieniu geografii turystyki przez S. Leszczyckiego, aczkolwiek warto zwrócić na sformułowaną na samym początku przez M.I. Mileską tezę, iż geografia turystyki jest według niej częścią geografii stosowanej, a wyniki jej badań mogą być wykorzystywane w szeroko rozumianym planowaniu przestrzennym. Taki punkt widzenia nie powinien dziwić, biorąc pod uwagę wcześniejsze doświadczenia M.I. Mileskiej w zakresie planowania przestrzennego. Możliwości wykorzystania poczynionych przez siebie badań dla prac planistycznych dostrzega ona także we fragmencie rozprawy doktorskiej, gdzie formułuje jej cele. Wśród pięciu punktów, są takie, jak zbadanie: „możliwości, jakie daje środowisko geograficzne w Polsce w zakresie zaspokajania różnego typu potrzeb ruchu wypoczynkowo-turystycznego” (punkt 1), „stopnia wykorzystania różnych typów środowiska geograficznego przez ruch wypoczynkowo-turystyczny i skali tego ruchu” (punkt 3), oraz „wskazania obszarów o niewykorzystanych wartościach środowiska geograficznego jako potencjalnych obszarów usługowych w zakresie wypoczynku i turystyki.” (punkt 5) (MILESKA 1963, s. 9).

Ustosunkowując się do przeprowadzonych przez siebie badań M.I. MILESKA (1963, s. 122) pisze: „Przedstawiona próba regionalizacji opiera się na jednakowej metodzie badań zastosowanej do różnych obszarów całej Polski i na tych samych kryteriach podziału.”

Realizując postawiony przed sobą cel, w pierwszej kolejności autorka zajęła się walorami turystycznymi, które sprowadziła do typów krajobrazów naturalnych Polski według klasyfikacji J. Kondrackiego. Na tym etapie ba-

dań poszczególne typy krajobrazów oceniła pod względem atrakcyjności turystycznej, posługując się metodą bonitacji punktowej. Na drugim etapie badań autorka zajęła się zagospodarowaniem turystycznym (sprowadzonym do bazy noclegowej), które zostało przypisane wyróżnionym wcześniej jednostkom przestrzennym określonym według typu krajobrazu naturalnego. Trzeci etap badań polegał na analizie wielkości ruchu turystycznego na obszarach wyróżnionych według określonego na wstępie typu krajobrazu naturalnego. Następnie – zestawiając wcześniej poddane analizie zagadnienia – autorka przechodzi do omówienia obszarów turystyczno-wypoczynkowych uznanych za regiony turystyczne (łącznie 21 regionów).

Region turystyczny M.I. Mileska definiuje w następujący sposób: „Aby dany typ środowiska geograficznego mógł być wykorzystany dla potrzeb wypoczynku i turystyki, powinien spełniać następujące warunki: 1) musi być atrakcyjny z punktu widzenia walorów przyrodniczych, 2) odpowiednio do tych walorów zainwestowany i udostępniony komunikacyjnie. Obszar spełniający oba warunki i wykorzystywany przez ruch wypoczynkowo-turystyczny z całej Polski jest regionem wypoczynkowo-turystycznym.” (MILESKA 1963, s. 55)³. Kierując się tymi dwiema przesłankami uznała, że atrakcyjne dla turystyki i wypoczynku są obszary stanowiące 35% powierzchni Polski. W świetle dzisiejszych poglądów na istotę regionu turystycznego, kontrowersyjna może wydawać się teza sformułowana przez cytowaną autorkę, iż: „Obszary wykorzystywane prawie wyłącznie przez mieszkańców najbliższych wielkich ośrodków miejskich lub okręgów przemysłowych nie są regionami, ale stanowią zaplecze wypoczynkowo-turystyczne tych ośrodków. Nie wyklucza to istnienia takich regionów, które mając znaczenie w skali krajowej są równocześnie zapleczem wypoczynkowym i turystycznym dla mieszkańców najbliższych wielkich skupień ludności miejskiej.” (MILESKA 1963, s. 55). Powyższy fragment należy interpretować, że dla M.I. Mileskiej regiony turystyczne nawiązują do koncepcji regionu powierzchniowego, a nie regionu węzłowego. Może to dziwić, w świetle powszechnej obecnie znajomości teorii peryferii W. Christallera, ale należy przyjąć, że koncepcja W. Christallera (w 1955 r. wydana w języku

---

³ W swojej pracy M.I. Mileska w następujący sposób odnosi się do wcześniej przeprowadzonej regionalizacji turystycznej Polski autorstwa M. Orłowicza: „Typologia obszaru Polski i podział na regiony opierały się wyłącznie na znajomości kraju i zostały przeprowadzone bez podstawowych badań źródłowych materiałów statystycznych, nie uwzględniały jednolitego kryterium w ocenie warunków środowiska geograficznego ani żadnego kryterium dotyczącego zagospodarowania i ruchu turystycznego.” (MILESKA 1963, s. 121).

niemieckim, a w 1964 r. w języku angielskim) nie była jeszcze M.I. Mileskiej znana.

Wątpliwości może także budzić sposób określania przez M.I. Mileską granic wyznaczonych regionów turystycznych. Otóż pisze ona, iż „Podstawą do określenia granic regionu wypoczynkowo-turystycznego, wytypowanego według przyjętych kryteriów, był zasięg znakowanych lub nieznakowanych, ale popularnych szlaków turystycznych wybiegających z ośrodków zainwestowanych, lub zasięg innych urządzeń, przeważnie położonych wzdłuż najatrakcyjniejszych tras do turystycznych punktów docelowych w obrębie jednostki krajobrazowej. W niektórych wypadkach zainwestowanie turystyczne i zasięg szlaków obejmuje dwa lub więcej typów krajobrazu, powiązanych co najmniej jednym z elementów środowiska geograficznego; najczęściej doliną rzeki, brzegiem morza, kompleksem lasów” (MILESKA 1963, s. 56).

Chociaż w powyższym fragmencie autor niniejszego tekstu wyraził pewne wątpliwości wobec sposobu przeprowadzenia przez M.I. Mileską podziału Polski na regiony turystyczne, celem opracowania nie jest merytoryczna ocena dzieła jej autorstwa, tylko zwrócenie uwagi na sposób jej podejścia do problemu. Przedstawiona praca została utrzymana zgodnie z rozumowaniem indukcyjnym (czego świadectwem może być np. podanie dopiero na stronie 55, po przeprowadzonych wcześniej badaniach, definicji, jak należy rozumieć pojęcie „region turystyczny”), co należy uznać za typowe dla prac pisanych na tym etapie rozwoju geografii. Kończąc ten fragment pracy, autor wyraża przekonanie, że oceniając pracę M.I. Mileskiej pod względem metodologicznym i metodycznym należy uznać, że była ona symbolicznym zakończeniem okresu w polskiej geografii turystyki, który można nazwać okresem klasycznym czy też przedmodernistycznym.

O ile w latach 60. XX w. w polskiej geografii turystyki jedyną pracą, jaka ukazała się drukiem i która mimo wszystko miała rozbudowaną warstwę teoretyczno-metodyczną była publikacja M.I. Mileskiej, o tyle w następnej dekadzie sytuacja w tym zakresie uległa zasadniczej zmianie. Trudno jednoznacznie stwierdzić, co było tego przyczyną. Można przyjąć, że miał na to wpływ coraz bardziej widoczny w polskiej geografii neopozytywizm, który i tak – w stosunku do np. geografii ludności i osadnictwa – był w geografii turystyki mniej rozpowszechniony. Możliwe, że było to również spowodowane ukończeniem przez zespół O. Rogalewskiego (co stało się w 1970 r.) „Planu kierunkowego zagospodarowania turystycznego Polski”. Co prawda był on przygotowywany w ramach Instytutu Turystyki, ale w pracach studialnych uczestniczyło wielu geografów, którzy przygotowując plan nabyli

wiele cennych doświadczeń i praktycznych umiejętności, jak również musieli zapoznać się z dorobkiem w tym zakresie specjalistów z innych krajów. Można również postawić tezę, że okres względnego rozwoju gospodarki Polski na początku lat 70. i wyraźny wzrost konsumpcji społecznej (przejawiający się m.in. w stopniowym wprowadzaniu wolnych sobót, upowszechnianiu się korzystania z wczasów pracowniczych, stopniowym rozwoju indywidualnego budownictwa letniskowego, pewnej liberalizacji przepisów paszportowych itp.) przyczyniły się do podniesienia rangi turystyki i wypoczynku w polityce państwa, co z kolei pociągnęło za sobą wzrost zainteresowania szeroko rozumianą sferą turystyki w instytucjach planistycznych, ośrodkach naukowo-badawczych i wyższych uczelniach. Niezależnie, jakie były przyczyny tego zjawiska, faktem jest, iż w latach 70. nastąpił gwałtowny rozwój polskiej geografii turystyki.

Jak już wspomniano, część publikacji z tego okresu jest świadectwem umacniania się w polskiej geografii turystyki podejścia neopozytywistycznego z wyraźnymi elementami tzw. rewolucji ilościowej. Można to dostrzec w pracach J. WARSZYŃSKIEJ (1970, 1974), A. JACKOWSKIEGO (1981), A. MARSZA (1972), a zwłaszcza A. GADZOJANISA (1977), który w celu przeprowadzenia regionalizacji turystycznej posłużył się metodą dendrytu – techniką, która była w tym czasie szeroko stosowana m.in. w badaniach nad funkcjami miast, wydzieleniem regionów społeczno-gospodarczych itp.

Z coraz większym upowszechnianiem się w polskiej geografii turystyki nowych podejść, wówczas często stosowanych zagranicą, wiązać się takie osoby, jak A.S. Kostrowicki i A. Krzymowska-Kostrowicka, którzy stali się prekursorami w zakresie stosowania w badaniach nad turystyką podejścia systemowego (KOSTROWICKI 1975, KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA 1980a). Co warto podkreślić, o ile już wcześniej niektórzy badacze (T. Bartkowski, wspomniany A. Marsz, w dużej mierze J. Warszyńska) zajmowali się turystyką i rekreacją w nawiązaniu do środowiska przyrodniczego, to jednak A.S. Kostrowicki nadał temu podejściu „otoczkę” metodologiczną. Nie był to przypadek. W tym okresie w ramach współpracy państw członków Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG) był realizowany międzynarodowy program badawczy⁴, którego część dotyczyła relacji zachodzących między turystyką i rekreacją a środowiskiem. Celem prowadzonych wówczas prac badawczych były m.in. „kompleksowe badania ekonomiczno-spo-

---

⁴ Jak podaje A.S. KOSTROWICKI (1992, s. 8), tytuł tego programu brzmiał „Ocena i prognoza stanu środowiska jako czynnika rozwoju regionalnego”.

łeczne i przyrodnicze, mające na celu znalezienie optymalnych rozwiązań zagospodarowania terenu o wielkich wartościach rekreacyjnych w warunkach zaostrego reżimu ochronnego.” (KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA 1980b, s. 223). W Polsce badania w ramach tego tematu prowadził przede wszystkim Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, jak również A. Krzymowska-Kostrowicka z Uniwersytetu Warszawskiego. Podczas prowadzonych przez kilka lat prac w ramach opisywanego programu A.S. Kostrowicki i A. Krzymowska-Kostrowicka ściśle współpracowali z zespołem kierowanym przez W.S. Preobrażeńskiego, który w tym czasie stworzył koncepcję terytorialnych systemów rekreacyjnych (TSR). Ponieważ koncepcja (czy też teoria) TSR jest powszechnie znana i do dzisiaj szeroko stosowana, nie ma potrzeby jej omawiać. Zaslugi A. Krzymowskiej-Kostrowickiej w jej upowszechnianiu zostały kilkanaście lat temu omówione w artykule opublikowanym w czasopiśmie „Turizm” (KOWALCZYK 1999, s. 9–12). Warto jednak podkreślić, że kierunek badań i podejście metodologiczne zaproponowane przez A. Krzymowską-Kostrowicką zostały później podjęte i twórczo rozwinięte przez D. Sołowiej, której dzieło *Weryfikacja ocen integralnych atrakcyjności środowiska przyrodniczego człowieka w wybranych systemach rekreacyjnych* (SOŁOWIEJ 1992) piszący te słowa uważa za najbardziej dojrzałą pracę geograficzną ujmującą tematykę turystyczno-rekreacyjną w ujęciu systemowym. Niestety, wraz z przedwczesną śmiercią D. Sołowiej i przejściem na emeryturę A. Krzymowskiej-Kostrowickiej, w następnych latach podejście systemowe w polskiej geografii turystyki było rzadko stosowane, czego należy żałować.

3. Badania geograficzne prowadzone w Polsce nad turystyką współcześnie

Koniec lat 70. XX w. przyniósł w polskiej geografii turystyki wydarzenie, które nie miało sobie równych w poprzednich dekadach. Tym wydarzeniem było ukazanie się pierwszego nowoczesnego podręcznika akademickiego zatytułowanego *Podstawy geografii turystyki*. O ile ukazanie się pracy M.I. Mileskiej można uznać za powolny koniec epoki będącej w polskiej geografii turystyki okresem klasycznym, o tyle pojawienie się podręcznika autorstwa

J. WARSZYŃSKIEJ i A. JACKOWSKIEGO (1978) piszący te słowa uważa za początek okresu współczesnego, który można nazwać okresem modernistycznym.

Opublikowanie dzieła J. Warszńskiej i A. Jackowskiego, chociaż zbiegło się w czasie z przedstawionymi wcześniej pracami A.S. Kostrowickiego i A. Krzymowskiej-Kostrowickiej (a także T. Bartkowskiego, O. Rogalewskiego), miało bardzo istotne znaczenie dla rozwoju polskiej geografii turystyki, gdyż dowiodło, iż „turystyka” i „turizm” nie są synonimami określenia „krajoznawstwo”. W odczuciu autora prezentowanego tekstu, pojawienie się książki *Podstawy geografii turystyki*, która była w tym czasie bardzo nowoczesnym podręcznikiem, nie tylko z obszerną częścią teoretyczną i metodyczną, ale z rozbudowaną częścią empiryczną (z licznymi mapami, tabelami i schematami), w której autorzy – nawiązując do światowej literatury – przedstawiali różne problemy na przykładach z różnych części świata, sprawiło, iż wielu polskich geografów zaczęło interesować się turystyką i wypoczynkiem, nierzadko porzucając swoje dotychczasowe obszary zainteresowań.

Chociaż został on napisany w ujęciu neopozytywistycznym, w podręczniku autorstwa J. WARSZYŃSKIEJ i A. JACKOWSKIEGO (1978, s. 107–108) można znaleźć następujący fragment: „Inna grupa tematyczna, absorbująca obecnie coraz bardziej amerykańskich geografów turystyki, związana jest z kompleksem zagadnień dotyczących relacji turystyka–środowisko. Wiele miejsca w tych studiach poświęca się przy tym wychowawczym aspektom bezpośredniego kontaktu człowieka ze środowiskiem naturalnym, pierwotnym krajobrazem itp. (*environmental perception, wilderness perception*) oraz roli i wpływu obcowania z przyrodą na kształtowanie ogólnej kultury społecznej. Podejmowano również próby ustalenia metod umożliwiających badanie stosunku turystów do walorów regionów wypoczynkowych, jako że działalność uczestników ruchu turystycznego prowadziła często do niekorzystnych przemian w krajobrazie tych terenów. Przykładem tego typu studiów jest praca R.C. Lucasa, przedstawiająca «postawy» (zachowania się) turystów w regionie wypoczynkowym północnego Wisconsin [65].” W tym miejscu należy zauważyć, że „[65]” jest odnośnikiem do uwzględnionego w spisie literatury artykułu w języku francuskim autorstwa F. Cribier z 1971 r. poświęconego ówczesnej geografii amerykańskiej. Potwierdza to sformułowaną wcześniej tezę, że do lat 70. XX w. (włącznie) polska geografia turystyki pozostawała pod silnym wpływem geografii francuskiej, a tylko w nieznacznym stopniu docierały do niej poglądy formułowane przez geografów w anglosaskim kręgu kulturowym. Korzystanie z francuskiej literatury i dorobku

francuskich geografów zajmujących się turystyką i wypoczynkiem, można było zauważyć w podręczniku J. Warszzyńskiej i A. Jackowskiego w jeszcze jednej sferze. Otóż, zarówno w rozdziałach teoretyczno-metodycznych, jak i we fragmentach zawierających omówienie konkretnych przykładów związanych z turystyką i rekreacją, wiele miejsca zajmują odnośniki do badań dotyczących zjawiska nazywanego „drugie mieszkanie”. Może właśnie tym można wytłumaczyć fakt, iż w latach 80. stosunkowo wielu polskich geografów zainteresowało się problemem osadnictwa letniskowego?

Przytoczony wyżej niewielki fragment tekstu z podręcznika J. Warszzyńskiej i A. Jackowskiego, który w rzeczywistości był poświęcony podejściu behawioralnemu w badaniach geograficznych nad turystyką i rekreacją, przypuszczalnie zainspirował niektórych polskich geografów (a co najmniej niżej podpisanego), do uwzględniania w prowadzonych przez siebie badaniach właśnie tego podejścia. Prawdopodobnie pierwszym polskim autorem, który zastosował w swoich badaniach koncepcje ściśle nawiązujące do podejścia behawioralnego był J. Stachowski. W jego artykule z 1982 r. są wspomniane modele lokalizacji turystyki H. Aldskogiusa, D. Mercera i J.M. Miosseca, którzy w tym czasie należeli do czołowych autorów publikujących teksty dotyczące turystyki i rekreacji w ujęciu behawioralnym (STACHOWSKI 1982). Należy przyjąć, że właśnie on był pierwszym autorem, który w Polsce w prowadzonych przez siebie badaniach empirycznych odwołał się do wyżej wspomnianych modeli (STACHOWSKI 1986), a dopiero po nim uczynił to niżej podpisany (KOWALCZYK 1985). Oceniając z dzisiejszej perspektywy wkład J. Stachowskiego w rozwój polskiej geografii turystyki można pokusić się o stwierdzenie, iż był i jest on niedoceniany. Chociaż jest cytowany w wielu publikacjach, idee, które przeniósł na grunt polskiej geografii turystyki zaczęły być szeroko wykorzystywane w rozważaniach teoretycznych i badaniach empirycznych, często bez wiedzy ich autorów, iż prekursorem w tej dziedzinie był J. Stachowski.

Inaczej było z podejściem humanistycznym i radykalnym. W polskiej geografii turystyki, zresztą podobnie jak i zagranicą, geografia humanistyczna nie miała praktycznie żadnego oddźwięku. Nie oznacza to jednak, iż badacze zajmujący się turystyką i rekreacją nie mieli o niej wiedzy. Ogólną wiedzę w tym zakresie mieli, ale na ogół nie znajdowało to odzwierciedlenia w prowadzonych przez nich badaniach. Wyjątkami od tej reguły były publikacje będące wynikiem badań prowadzonych przez Alicję Krzymowską-Kostrowicką oraz Aleksandrę Kowalczyk. W świetle tego co wyżej napisano szczególnie interesująca jest praca A. Krzymowskiej-Kostrowickiej *Zarys*

geoekologii rekreacji, w której autorka łączy podejście behawioralne z podejściem humanistycznym. Dowodem słuszności tej tezy jest nie tylko tytuł jednej z części tego dzieła, tj. „Część druga: człowiek w środowisku przyrodniczym – ujęcie psychologiczno-społeczne (fenomenologia odbioru)”, ale także odwoływanie się w tekście do poglądów M. Merleau-Ponty’ego, A. Huxley’a, E. Pöppela, a także Y.F. Tuana, K. Wojciechowskiego (KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA 1991, 1997).

Mimo tego co wyżej napisano, również w czasach współczesnych liczba publikacji mieszczących się w dziedzinie „geografia turystyki”, w których stosowane byłoby podejście humanistyczne, jest naprawdę niewielka (do nielicznych wyjątków należy M. Madurowicz). Może jest to spowodowane tym, iż problemy, które mogłyby być badane z uwzględnieniem podejścia humanistycznego stały się w Polsce domeną kulturoznawstwa i antropologii kulturowej. Innym wyjaśnieniem może być fakt, iż geografowie – zafascynowani filozofią, antropologią kulturową czy etnologią – w swoich badaniach nad turystyką i rekreacją zaczynają pomijać ich aspekty przestrzenne oraz relacje człowiek–środowisko przyrodnicze, nie różniąc się tym samym zbytnio od wspomnianych kulturoznawców czy antropologów.

Jak już wspomniano, to samo dotyczyło i dotyczy podejścia nazywanego geografiami radykalną, która wraz z upływem czasu, odrzucając treści *stricte* ideologiczne, zaczęła stopniowo zbliżać się do strukturalizmu,⁵ jak również coraz częściej jest nazywane geografiami krytyczną (*critical geography*). Piszącemu te słowa nie udało się natrafić na tekst z lat 70.–80., w którym byłyby zawarte treści chociażby w niewielkim stopniu nawiązujące do podejścia radykalnego, poza publikacją socjologów z Uniwersytetu Śląskiego poświęconą Szczyrkowi (BŁASIAK, SZCZEPAŃSKI, WÓDZ 1990). Tak więc można uznać, że zarówno nurt humanistyczny, jak i radykalny nie pojawił się w polskiej geografii turystyki lat 70.–80. Podobnie jest w czasach współczesnych. Punkt widzenia bliski geografii krytycznej można jedynie dostrzec w książce S. KULCZYK i A. BAJTYNGIER (2013) poświęconej turystyce w krajach słabo rozwiniętych.

---

⁵ W prezentowanym artykule strukturalizm jest rozumiany, tak jak to widzą S. Aitken i G. Valentine, zdaniem których jest to „podejście teoretyczne do geografii człowieka, które polega na przekonaniu, że drogą do zrozumienia układów przestrzennych zachowań ludzkich jest konieczność zrozumienia struktur będących podstawą lub określających charakter działań człowieka” [„A theoretical approach to human geography which is characterized by a belief that in order to understand the surface patterns of human behavior it is necessary to understand the structures underlying them which produce or shape human actions.”] (AITKEN, VALENTINE 2006, s. 342).

O ile w latach 80. XX w. w polskiej geografii turystyki ścierały się różne ujęcia metodologiczne i metodyczne, to jednak nie zaowocowało to „syndromem Rydzyny”, jak miało to miejsce np. w geografii miast.⁶ Dlatego też to, co działo się w następnej dekadzie, można uznać za kontynuację przemian zapoczątkowanych w końcu lat 70., mimo że w następnych dekadach podejście neopozytywistyczne coraz częściej ustępowało ujęciu behawioralnemu.

Z perspektywy blisko 20 lat, jakie upłynęły od chwili wydarzenia, które zostało niżej opisane, można przyjąć, że przełomowym momentem dla współczesnej geografii turystyki w Polsce było ukazanie się artykułu autorstwa S. LISZEWSKIEGO (1995) poświęconego koncepcji przestrzeni turystycznej i jej ewolucji. Artykuł ten stał się inspiracją dla wielu autorów, którzy początkowo stosowali teorię przestrzeni turystycznej w praktyce, a wraz z upływem czasu sięgnęli do jej podstaw filozoficznych.⁷ Również sam S. Liszewski (także wspólnie z M. Baczworowem) kilka razy rozwijał swoją koncepcję, nie odchodząc jednak zbyt daleko od jej pierwotnej wersji. Spośród badaczy, którzy w największym stopniu przyczynili się do rozwinięcia koncepcji przestrzeni turystycznej, i których poglądy zainspirowały innych do zainteresowania się nią, należy przede wszystkim wymienić B. WŁODARCZYKA (2009).

Można zadać sobie pytanie: dlaczego koncepcja przestrzeni turystycznej w ujęciu S. Liszewskiego wzbudziła tak wielkie zainteresowanie polskich geografów zajmujących się turystyką i wypoczynkiem? Dlaczego, mimo upływu tylu lat, kolejne pokolenia geografów sięgają do niej w prowadzonych przez siebie badaniach empirycznych, jak również jest ona nadal przedmiotem zainteresowania badaczy zajmujących się kwestiami metodologicznymi i metodycznymi? Wydaje się, że nie ma jednej i jednoznacznej odpowiedzi na te pytania, tym bardziej, że w innych krajach koncepcja przestrzeni turystycznej nie budzi aż tak wielkiego zainteresowania (o ile

⁶ W 1983 r. w Rydzynie odbyła się Ogólnopolska Konferencja Geograficzna, która – zdaniem niektórych jej uczestników – była swoistą konfrontacją na polu naukowym reprezentantów podejścia neopozytywistycznego (scjentystycznego), „starych”, oraz zwolenników innych podejść (behawioralnego, humanistycznego i radykalnego), czyli „młodych” (PLIT 2013, s. 667).

⁷ Wcześniej ukazał się artykuł na temat przestrzeni turystycznej autorstwa J. STACHOWSKIEGO (1993), jednak nie wzbudził on takiego zainteresowania innych badaczy, jak tekst S. Liszewskiego. Podobnie było z artykułem A. Kowalczyka (1993), w którym co prawda jest rycina zatytułowana „Model «przestrzeni turystycznej» J.M. Miosseca (1977)” (ryc. 4 na str. 94), ale tekst (i tytuł artykułu) nawiązywał do teorii lokalizacji, a nie koncepcji przestrzeni turystycznej.

w ogóle te kwestie są rozpatrywane w ujęciu teoretycznym). Według piszącego te słowa, nieprzemijająca „atrakcyjność” koncepcji przestrzeni turystycznej wynika z kilku przesłanek. Po pierwsze, podstawą koncepcji S. Liszewskiego jest rejestracja zmian zachodzących w przestrzeni geograficznej, a więc uwzględnienie ważnego czynnika, jakim jest upływ czasu. Tym samym, poza ujęciem przestrzenno-funkcjonalnym, koncepcja ta uwzględnia kolejny wymiar ważny (i trudny) dla badań geograficznych – czas. Po drugie, koncepcja przestrzeni turystycznej nie narzuca ograniczeń przestrzennych. Może dotyczyć kraju, regionu, miasta, a nawet mniejszej jednostki przestrzennej – np. dzielnicy. Oznacza to także, iż koncepcja nadaje się do prowadzenia badań na obszarach wiejskich, jak również na terenach miejskich, na obszarach intensywnego użytkowania turystycznego (np. na terenach nadmorskich), jak i na terenach chronionych (w tym przypadku – z pewnymi ograniczeniami). Po trzecie, koncepcja S. Liszewskiego ściśle nawiązuje do powszechnie znanych i stosowanych w licznych badaniach koncepcji innych autorów (R.W. Butlera, M. Oppermanna), dlatego można ją różnie interpretować (w zależności od konkretnej sytuacji), a także modyfikować. Po czwarte, co jest w znacznej mierze zbieżne z poprzednim argumentem, pojęcie przestrzeni turystycznej jest różnie rozumiane, co sprawia, iż koncepcja S. Liszewskiego może być stosowana również w badaniach prowadzonych przez przedstawicieli innych dyscyplin zajmujących się turystyką. Prawdopodobnie są również inne powody, dla których – mimo upływu lat – koncepcja przestrzeni turystycznej jest ciągle stosowana. Pojawia się jednak pytanie, jeżeli koncepcja przestrzeni turystycznej ma tyle zalet, dlaczego nie jest przedmiotem szerszych rozważań ze strony geografów zagranicznych (zwłaszcza z krajów anglosaskich)? Autor tych słów nie znalazł jeszcze odpowiedzi na to pytanie. Nasuwa się jednak analogia między ciągłym zajmowaniem się przez polskich autorów koncepcją przestrzeni turystycznej a powstałą na gruncie ekonomii i coraz częściej stosowaną w geografii teorią zależności od ścieżki (*path dependence theory*).⁸

---

⁸ Zgodnie z tą teorią, zajmowanie się koncepcją przestrzeni turystycznej można uznać za swoiste „lock-in” („uwiązanie”).

4. Badania geograficzne prowadzone w Polsce nad turystyką w przyszłości

Może to się wydawać dziwne, ale w ocenie piszącego te słowa epoka rozpoczęta w polskiej geografii turystyki na przełomie lat 70. i 80. XX w. przetrwała nie tylko okres przemian ustrojowych w latach 1989–1990, ale i następnych kilkanaście lat. W tym miejscu konieczne jest jednak zastrzeżenie, że nie dotyczy to kierunków badań podejmowanych przez geografów (gdyż oczywiste jest, że zmiany ustrojowe sprawiły, że niektóre problemy badawcze zanikły, a inne się pojawiły), ale zmian w podejściach metodologicznych i w stosowanych metodach badawczych. Jest to groźne, gdyż oznacza, iż jako dyscyplina wiedzy (a właściwie subdyscyplina geografii) geografia turystyki przestała się rozwijać i weszła (nawiązując do teorii R.W. Butlera) na etap stagnacji. Dlaczego tak się stało i jakie są perspektywy na przyszłość?

Przyczyn stagnacji polskiej geografii turystyki w ciągu ostatnich kilkunastu lat jest co najmniej kilka. Można je podzielić na trzy kategorie: 1) przyczyny zewnętrzne, tkwiące poza geografiami, a tym samym poza geografiami turystyki, 2) przyczyny wewnętrzne, a wśród nich: a) przyczyny związane z geografiami jako dyscypliną wiedzy, oraz b) przyczyny tkwiące w geografii turystyki, jako subdyscyplinie geografii.

1. Przyczyny zewnętrzne

Jedną z głównych przyczyn stagnacji polskiej geografii turystyki należy upatrywać w braku odpowiednich danych statystycznych, które w niektórych przypadkach nie są w ogóle zbierane, są podawane tylko dla większych jednostek przestrzennych, agregowane w sposób niepozwalający na prowadzenie dokładniejszych analiz lub nieudostępniane z powodu ochrony danych statystycznych. Za paradoks należy uznać fakt, iż znacznie łatwiej pozyskać informacje statystyczne dotyczące turystyki, np. w Hiszpanii, Hongkongu, Turcji czy we Włoszech, niż w Polsce.

Istotną przyczyną trudności, jakie stoją przed polską geografiami turystyki jest niedoskonałość systemu planowania przestrzennego w Polsce, która sprawia, że z jednej strony nie ma zapotrzebowania na sporządzanie planów zagospodarowania turystycznego kraju, regionów i jednostek administracyjnych niższego szczebla, a z drugiej strony przepisy pozwalają na powstawanie obiektów turystycznych niezgodnych z zasadami planowania zintegrowanego itp. Wszystko to powoduje, iż nie ma zapotrzebowania na specjalistów w zakresie planowania zagospodarowania turystycznego.

Kolejnym zjawiskiem przyczyniającym się do stagnacji polskiej geografii turystyki jest przesadna dbałość o zachowanie tzw. tajemnicy handlowej i ochronę danych osobowych (co po części dotyczy trudności w pozyskiwaniu danych statystycznych, o czym wspomniano wcześniej). Brak informacji na temat inwestycji turystycznych, trudności w prowadzeniu badań kwestionariuszowych itp. sprawiają, że wiele realizowanych badań empirycznych ma charakter na tyle wycinkowy, iż ich wyniki nie pozwalają na formułowanie syntez, a to z kolei oznacza, iż są przyczynkowe i trudno na ich podstawie rozwijać metodologię i metodykę geografii turystyki.

Ważnym czynnikiem powodującym zastój w polskiej geografii turystyki są również niedoskonałości w przepisach prawnych. Poza tym, że są one niekiedy nieprecyzyjne (powodujący fałszowanie rzeczywistości), często są tak sformułowane, iż pozwalają na występowanie i dynamiczny rozwój tzw. szarej strefy w usługach turystycznych, co z kolei sprzyja nadużywaniu określenia „tajemnica handlowa”.

2. Przyczyny wewnętrzne

a) Zasadniczą przyczyną wewnętrzną mającą niekorzystny wpływ na rozwój w Polsce geografii turystyki, a praktycznie na jej stagnację, jest ogólny stan polskiej geografii, a zwłaszcza jej coraz mniejsze znaczenie nie tylko w systemie nauk, ale i dla gospodarki narodowej. Przyczyn tego stanu rzeczy jest wiele i nie jest celem prezentowanego opracowania zajmowanie się szerzej tą kwestią.⁹

b) Inną przyczyną wewnętrzną, w tym przypadku bezpośrednio dotyczącą geografii turystyki, jest silna konkurencja ze strony innych dyscyplin naukowych, dotychczas mniej zajmujących się turystyką i rekreacją. O ile nauki ekonomiczne zawsze zajmowały się problematyką turystyczną i geografowie potrafili zachować względem ekonomii pewną autonomię, to gwałtowny wzrost zainteresowania turystyką ze strony nauk społecznych i humanistycznych jest dla środowiska geografów czymś nowym. Zdaniem piszącego te słowa silna presja ze strony antropologii kulturowej czy etnologii sprawia, iż w geografii turystyki (nie tylko polskiej) nie rozwinęło się podejście humanistyczne, strukturalizm, jak również ujęcie postmodernistyczne.

Czy wobec tego, co wyżej napisano, są nadzieje, że w możliwej do przewidzenia przyszłości polska geografia turystyki upora się z zastojem i zacz-

---

⁹ Zdaniem piszącego te słowa, trudności jakie przeżywa geografia (zresztą nie tylko w Polsce) traktowana jako dziedzina wiedzy, związane są m.in. z upowszechnieniem się GIS (geograficznych systemów informacji), które pozwalają na dokonywanie analiz przestrzennych przez specjalistów wywodzących się z innych nauk.

nie się rozwijać, jak miało to miejsce w latach 80. –90. XX w.? Wydaje się, że jest taka możliwość, przy czym powinny zostać spełnione pewne warunki.

Pierwszy warunek związany jest z tym, co wcześniej nazwano przyczynami zewnętrznymi. Dla rozwoju polskiej geografii turystyki bardzo ważnym impulsem byłoby wprowadzenie w Polsce zwanego systemem planowania przestrzennego nie tylko zgodnego z modelem obowiązującym w wysoko rozwiniętych państwach Europy, ale w pewnej mierze przywracającym sprawdzone rozwiązania sprzed reformy przepisów prawnych, jaka miała miejsce na początku lat 90. XX w. Wprowadzenie zasad planowania przestrzennego, zgodnych ze standardami obowiązującymi w innych państwach (np. obowiązek posiadania przez gminy planów miejscowych), mogłoby pociągnąć za sobą wzrost zapotrzebowania na opracowania dotyczące zagospodarowania turystycznego, a tym samym uczynić z geografii turystyki subdyscyplinę geografii stosowanej (i podnieść jej rangę z racji zajmowania istotnej roli w procesie kształtowania przestrzeni). W tym miejscu należy wspomnieć, że zmiana systemu planowania przestrzennego, jaka obowiązuje w Polsce od 1994 r., miałaby istotne znaczenie dla całej geografii.

Drugi warunek związany jest z opisanymi wcześniej przyczynami wewnętrznymi stagnacji w polskiej geografii turystyki. Jest zresztą częściowo powiązany z tym co wyżej napisano na temat obowiązującego w Polsce modelu planowania przestrzennego. Szansą dla polskiej geografii turystyki jest zachowanie przez nią tożsamości, co sprowadza się do utrzymania odrębności względem innych dyscyplin naukowych zajmujących się turystyką. Utrzymanie tej odrębności będzie możliwe jedynie wówczas, gdy w prowadzonych przez geografów turystyki badaniach będą w pierwszej kolejności uwzględniane relacje przestrzenne i związki człowiek-środowisko przyrodnicze, a dopiero na dalszym planie uwarunkowania oraz następstwa społeczno-kulturowe, społeczno-ekonomiczne czy polityczne turystyki. Wydaje się, że „racją stanu” polskiej geografii turystyki jest raczej jej pozostawianie w ramach geografii, niż znalezienie się w „naukach o turystyce”. Oczywiście nie można przesądzać, w jakim ujęciu metodologicznym i metodycznym powinny być prowadzone badania, ale wydaje się, że wiele korzyści przyniosłoby zajmowanie się turystyką w nawiązaniu do strukturalizmu i realizmu krytycznego oraz z wykorzystaniem podejścia systemowego.

5. Zakończenie

W przedstawionym tutaj tekście postanowiono podzielić się osobistymi refleksjami na temat historii polskiej geografii turystyki, a zwłaszcza na temat stosowanych w niej ujęć metodologicznych oraz rozwiązań metodycznych. Przy pisaniu tego opracowania nie kierowano się ambicjami przeprowadzenia podsumowania dorobku geografii turystyki w Polsce w ostatnich kilkadziesiąt latach, a jedynie kilkoma własnymi przemyśleniami. Dlatego też, o czym już napisano na wstępie, w prezentowanym tekście nie wspomniano o wielu czołowych badaczach zajmujących się geografiami turystyki w Polsce, za co autor tych słów bardzo ich przeprasza.

LITERATURA

- AITKEN S., VALENTINE G., 2006, *Approaches to human geography*, Sage, London.
- BŁASIAK W., SZCZEPAŃSKI M.S., WÓDZ J., 1990, *Szczyrk – miasto w sytuacji inwazji turystycznej*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice.
- DZIEGIEĆ E., LISZEWSKI S., 2002, *Rozwój badań geografii turystyki w Polsce w XX wieku*, „*Turyzm*”, 12, 2, s. 33–49.
- GADZOJANIS A., 1977, *Zastosowanie metody dendrytu w regionalizacji geograficznej dla potrzeb turystyki na przykładzie Sudetów Kłodzkich*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*”, 356, „*Studia Geograficzne*”, 26.
- JACKOWSKI A., 1974, *Rozwój geografii turystyki w Polsce*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 379, „*Prace Geograficzne*”, 38, s. 21–49.
- JACKOWSKI A., 1981, *Typologia funkcjonalna miejscowości turystycznych (na przykładzie województwa nowosądeckiego)*, Rozprawy Habilitacyjne, 53, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- JACKOWSKI A., 2010, *Wkład nauk geograficznych w rozwój wiedzy o turystyce w Polsce*, „*Turyzm*”, 20, 2, s. 5–36.
- JACKOWSKI A., SOŁJAN I., 2011, *Próba nowego spojrzenia na początki geografii turystyki w Polsce (do roku 1939)*, [w:] B. Włodarczyk (red.), *Turystyka. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Stanisława Liszewskiego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 33–51.
- KOSTROWICKI A.S., 1975, *Podejście systemowe w badaniach nad rekreacją*, „*Przegląd Geograficzny*”, XLVII, 2, s. 263–278.
- KOSTROWICKI A.S., 1992, *System „człowiek – środowisko” w świetle teorii ocen*, „*Prace Geograficzne*”, 156, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- KOWALCZYK A., 1985, *Spójność-przestrzenne uwarunkowania potrzeb wypoczynkowych i sposobów ich realizacji na przykładzie Płocka*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa, mpis pracy doktorskiej.
- KOWALCZYK A., 1993, *Modele lokalizacji wypoczynku podmiejskiego i próba ich zastosowania dla Warszawy*, [w:] D. Jędrzejczyk, W. Kusiński (red.), *Studia z historii i metodologii geografii ekonomicznej*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa, s. 87–107.
- KOWALCZYK A., 1999, *Profesor Alicja Kostrowicka jako badacz i nauczyciel*, „*Turyzm*”, 9, 1, s. 7–28.

- KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA A., 1980a, *Terytorialny system rekreacyjny*, „Prace Geograficzne”, 138, Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA A., 1980b, *Metodyka optymalizacji rozwoju usług rekreacyjnych na przykładzie Terytorialnego Systemu Rekreacyjnego Wigry (woj. suwalskie)*, [w:] S. Ostrowski (red.), *Rozwój turystyki w Polsce w świetle badań. Stan i perspektywy*, Instytut Turystyki, Warszawa, s. 223–237.
- KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA A., 1991, *Zarys geologii rekreacji*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa.
- KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA A., 1997, *Geologia turystyki i wypoczynku*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- KULCZYK S., BAJTYNGIER A., 2013, *Świadomi i pomocni. W stronę odpowiedzialnej turystyki. Przykłady z Nigru i Sierra Leone*, Polska Akcja Humanitarna, Warszawa.
- LESZCZYCKI S., 1932, *Geografia turystyczna jako naukowe ujęcie zagadnień turystycznych*, „Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Balneologicznego”, XI, s. 32–35.
- LESZCZYCKI S., 1937, *Zagadnienia geografii turystyki*, „Wiadomości Geograficzne”, 15, 34, s. 82–89.
- LISZEWSKI A., 1987, *Główne kierunki badań geograficznych nad turystyką w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu*, Zeszyty Naukowe AWF w Krakowie, 54, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków, s. 243–270.
- LISZEWSKI S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, „Turizm”, 5, 2, s. 87–103.
- MARSZ A., 1972, *Metoda obliczania pojemności rekreacyjnej ośrodków wypoczynkowych na Niżu*, Prace Komisji Geograficzno-Geologicznej PTPN, 12, 3, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.
- MILESKA M.L., 1963, *Regiony turystyczne Polski. Stan obecny i potencjalne warunki rozwoju*, „Prace Geograficzne”, 43, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- PLIT F., 2013, *O sporze pokoleniowym w polskiej geografii i jego uwarunkowaniach*, „Przegląd Geograficzny”, 85, 4, s. 655–675.
- SOŁOWIEJ D., 1992, *Weryfikacja ocen integralnych atrakcyjności środowiska przyrodniczego człowieka w wybranych systemach rekreacyjnych*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ser. „Geografia”, 53, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- STACHOWSKI J., 1982, *Modele lokalizacji turystyki*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Geografia”, 17, „Nauki Matematyczno-Przyrodnicze”, 54, s. 117–132.
- STACHOWSKI J., 1986, *Indywidualne budownictwo rekreacyjne nad Jeziorem Charzykowskim. Studium rozwoju i lokalizacji*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Geografia”, 19, „Nauki Matematyczno-Przyrodnicze”, 60, s. 127–195.
- STACHOWSKI J., 1993, *O pojmowaniu przestrzeni w geografii turystyki*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Geografia”, 24, „Nauki Matematyczno-Przyrodnicze”, 82, s. 171–180.
- WARSZYŃSKA J., 1970, *Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej (zarys metody)*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 249, „Prace Geograficzne”, 27, s. 103–114.
- WARSZYŃSKA J., 1974, *Ocena zasobów środowiska naturalnego dla potrzeb turystyki (na przykładzie woj. krakowskiego)*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 350, „Prace Geograficzne”, 36.
- WARSZYŃSKA J., JACKOWSKI A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa.
- WŁODARCZYK B., 2009, *Przestrzeń turystyczna. Istota, koncepcje, determinanty rozwoju*, „Rozprawy Habilitacyjne Uniwersytetu Łódzkiego”, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

PAST, PRESENT TIME AND FUTURE OF THE GEOGRAPHICAL RESEARCH
ON TOURISM. PERSONAL METHODOLOGICAL REFLECTIONS
CONCERNING RESEARCH IN POLAND

Key words: tourism geography, Poland methodological approaches

Summary

Tourism geography has started in Poland in 1930s. There are two stages in the process of development of this branch of geography: pre-modern or classical period (from 1930s to 1960s), and modern or neopositivist period (from 1970s to nowadays). The first period finished in around 1963 (publication of M.I. Mileska on tourist regionalisation of Poland). The second period has been started in 1970s, and among top authors in this period were J. Warszyńska, A. Jackowski, A.S. Kostrowicki and A. Krzymowska-Kostrowicka (in 1970s), J. Stachowski, D. Sołowiej and S. Liszewski (in 1980s-1990s) and at last but not least, B. Włodarczyk (after 2000). Tourism geography in Poland is in difficult situation. On one hand it is in the stage of methodological stagnation, and on the other hand it has problems with identity as discipline of knowledge. Author of the article remarks that the solution for a future are new methodological approaches: structuralist and critical realism, and systemic approach.